

УДК 330.3.22:505
JEL: F64; Q20; Q30
DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-7-122-132>

УДОСКОНАЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ В УМОВАХ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ: ЦІЛІ, ГЛОБАЛЬНІ ТА НАЦІОНАЛЬНІ ДЕТЕРМІНАНТИ

©2022 МЕДИНСЬКА Н. В., ГОЛЯН В. А., ЗАСТАВНИЙ Ю. Б.

УДК 330.3.22:505
JEL: F64; Q20; Q30

Мединська Н. В., Голян В. А., Заставний Ю. Б. Удосконалення економічного механізму природокористування в умовах інституціональних трансформацій: цілі, глобальні та національні детермінанти

Обґрунтовано, що в умовах поглиблення інституціональних трансформацій у природно-ресурсному секторі національного господарства, які передбачають реформування системи управління природними ресурсами, диверсифікацію відносин власності на природно-ресурсні та природно-господарські активи, інституціоналізацію нових організаційно-правових форм природоохоронного та природо-господарського підприємництва, актуалізується проблема вдосконалення економічного механізму природокористування як на загальнонаціональному, так і на місцевому рівнях. Виявлено, що основною передумовою формування сучасного економічного механізму природокористування є розроблення нормативно-правового забезпечення диверсифікації методів, інструментів та важелів регуляторного впливу на природокористувачів. Установлено, що основними глобальними детермінантами, які мають бути враховані при модернізації бюджетно-податкової, грошово-кредитної, регламентаційно-дозвільної та консультативної складових економічного механізму природокористування виступають: євроінтеграційний вектор розвитку України; сучасна глобальна природоохоронна архітектоніка; кон'юнктура світових сировинних ринків. Дослідження показали, що основною національною детермінантою розроблення заходів по вдосконаленню економічного механізму природокористування виступають децентралізація влади та реформа місцевого самоврядування, які передбачають перенесення значного пучка повноважень, зокрема в системі управління природними ресурсами та охороною довкілля, на рівень територіальних громад. Обґрунтовано, що при інституціоналізації та диференціації важелів регуляторного впливу на природокористувачів необхідно враховувати специфіку функціонування публічного та корпоративного секторів та сектора домашніх господарств сфери природокористування. Установлено, що до переліку основних цілей удосконалення економічного механізму природокористування необхідно віднести: підвищення рівня капіталізації господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу та використання екосистемних послуг; забезпечення комплексного природокористування та збереження довкілля в публічному та корпоративному секторах, а також у секторі домашніх господарств; зростання рівня соціальної й екологічної відповідальності бізнесу; створення умов для прискореного розвитку різноманітних видів біоенергетики.

Ключові слова: природокористування, економічний механізм, децентралізація, євроінтеграція, природоохоронна архітектоніка, публічний сектор.
Рис.: 4. **Бібл.:** 8.

Мединська Наталія Василівна – кандидат економічних наук, доцент, виконуюча обов'язки завідувача кафедри земельного кадастру, Національний університет біоресурсів і природокористування України (вул. Героїв Оборони, 15, Київ, 03041, Україна)

E-mail: natazv@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2573-0205>

Голян Василь Анатолійович – доктор економічних наук, професор, провідний науковий співробітник, Відокремлений підрозділ НУБіП України «Боярська лісова дослідна станція» (вул. Лісодослідна, 12, Боярка, 08150, Україна)

E-mail: golian_v@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2502-4573>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authorid/detail.uri?authorId=57195963280>

Заставний Юрій Богданович – доктор філософії в галузі економіки, директор Державного центру сертифікації та експертизи сільськогосподарської продукції (вул. Януша Карчака, 9/12, Київ, 03190, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9033-8018>

UDC 330.3.22:505
JEL: F64; Q20; Q30

Medynska N. V., Holian V. A., Zastavnyy Yu. B. Improvement of the Economic Mechanism of Nature Use in Conditions of Institutional Transformations: Goals, Global and National Determinants

It is substantiated that in the conditions of deepening institutional transformations in the natural resource sector of the national economy, which involve the reform of the natural resource management system, the diversification of ownership of natural resource and natural economic assets, the institutionalization of new organizational and legal forms of environmental protection and environmental economic entrepreneurship, the problem of improving the economic mechanism of nature management both at the national and local levels is being updated. It was revealed that the main prerequisite for the formation of a modern economic mechanism of nature use is the development of regulatory and legal support for the diversification of methods, tools and levers of regulatory influence on nature users. It has been established that the following are the main global determinants that must be taken into account when modernizing the budget-tax, monetary-credit, regulatory-permissive and advisory components of the economic mechanism of nature use: the European integration vector of Ukraine's development; modern global environmental protection architecture; the conjuncture of world commodity markets. Studies have shown that the main national determinant of the development of measures to improve the economic mechanism of nature management is the decentralization of power and the reform of local self-government, which provide for the transfer of a significant bundle of powers, in particular in the system of natural resource management and environmental protection, to the level of territorial communities. It is substantiated that when institutionalizing and differentiating the level of regulatory influence on nature users, it is necessary to take into account the specifics of the functioning of the public and corporate sectors and the household sector in the field of nature use. It was established that the list of main goals for improving the economic mechanism of nature management should include: increasing the level of capitalization of the economic development of natural resource potential and the use of ecosystem services; provision of integrated nature management

and environmental protection in the public and corporate sectors, as well as in the household sector; increasing the level of social and environmental responsibility of business; creation of conditions for accelerated development of various types of bioenergy.

Keywords: nature management, economic mechanism, decentralization, European integration, environmental architecture, public sector.

Fig.: 4. **Bibl.:** 8.

Medynska Nataliia V. – PhD (Economics), Associate Professor, Acting Head of the Department of Land Cadastre, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (15 Heroiv Oborony Str., Kyiv, 03041, Ukraine)

E-mail: natazv@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2573-0205>

Holian Vasyl A. – D. Sc. (Economics), Professor, Leading Researcher, Separated Subdivision of NULES of Ukraine “Boyarka Forestry Research Station” (12 Lisodoslidna Str., Boiarka, 08150, Ukraine)

E-mail: golian_v@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2502-4573>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57195963280>

Zastavnyy Yuriy B. – Doctor of Philosophy in Economics, Director of the State Center for Certification and Examination of Agricultural Products (9/12 Yanusha Korchaka Str., Kyiv, 03190, Ukraine)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9033-8018>

Поглиблення інституціональних трансформацій, які пов'язані з умонтуванням класичних ринкових інститутів у національну систему товарно-грошових відносин, зокрема у природно-ресурсний сектор, зумовлює необхідність удосконалення економічного механізму природокористування, щоб через диверсифікацію методів, інструментів та важелів регуляторного впливу на природокористувачів забезпечити адекватну оцінку та комерціалізацію природної складової національного багатства. У зв'язку із поглибленням трансформаційних процесів у природно-ресурсній сфері та багатокомпонентністю, неоднаковою матеріально-речовою субстанцією та дискретністю складових природно-ресурсного потенціалу вдосконалення економічного механізму природокористування має передбачати конкретні цілі та враховувати комплекс фундаментальних і системних чинників природно-ресурсного та природоохоронного комплексоутворення.

Фактор поглиблення трансформаційних процесів у природно-ресурсній сфері національного господарства, що характеризується модернізацією системи управління природокористуванням, інституціоналізацією нових прав власності на природно-ресурсні та природно-господарські активи та сучасних форм природно-ресурсного та природоохоронного підприємництва, вимагає врахування всього пучка глобальних і вітчизняних проблем розвитку названої сфери. Саме глобальні детермінанти, зокрема модернізація планетарної природоохоронної архітекtonіки, кон'юнктурні коливання на світових сировинних ринках, мають бути, перш за все, враховані при інституціоналізації додаткових важелів регуляторного впливу на процеси господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу.

Метою статті є обґрунтування цілей удосконалення економічного механізму природокористування з урахуванням глобальних і національних детермінант, які визначають темпи, масштаби та пропорції господарського освоєння природної сировини та використання асиміляційного потенціалу екосистем.

У працях Д. Бабміндри, І. Бистрякова, О. Дзюбенка, А. Карпука, Д. Клинового, О. Кривеня, С. Кушніра, Т. Миклуша, Н. Пархоменко, Х. Патицької, Н. Соколової та інших [1; 3–8] виявлено сутнісні характеристики формування національної природоохоронної архітекtonіки; проаналізовано сильні та слабкі сторони нині діючого економічного механізму природокористування; обґрунтовано доцільність модернізації економічного механізму природокористування на різних таксономічних рівнях; визначено вплив децентралізації та євроінтеграції на диверсифікацію методів та інструментів бюджетно-податкового та грошово-кредитного регуляторного впливу на природокористувачів; здійснено обґрунтування встановлення оптимального рівня ставок рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів та екологічного податку за забруднення навколишнього природного середовища.

На думку О. Кривеня, наявний вітчизняний економічний механізм природокористування ще не забезпечує раціонального використання та відтворення природного капіталу. Загальновизнаним є той факт, що цей механізм невідлагоджений і спрацьовує з негативним екологічним результатом: національним товаровиробникам вигідніше здійснювати різні фіскальні екологічні платежі, ніж витратитися на природоохоронні заходи чи ініціювати впровадження екологічнобезпечних методів господарювання. Тобто сьогодні значно послаблений підхід до застосування принципів «забруднювач платить» і «відповідальність виробника» [4, с. 205].

Вчені Запорізького національного університету переконані, що недосконалість економічного механізму природокористування та реалізація природоохоронних заходів, недостатня ефективність наявної системи управління охороною та використанням природних ресурсів зумовлена недоліками нормативно-правової бази й організаційною структурою управління ресурсним потенціалом країни [1, с. 67].

При розробленні перспективних напрямів удосконалення економічного механізму природокористування на різних таксономічних рівнях необхідно враховувати весь спектр проблем розвитку природно-ресурсної сфери національного господарства. У даному контексті заслуговує на увагу специфікація проблем розвитку природно-ресурсної сфери України, яку обґрунтував С. Кушнір. Згідно з його підходом, до таких проблем належать:

- ✦ відсутність чіткої специфікації форм і прав власності на природні ресурси;
- ✦ нерозвиненість інфраструктури ринку природних ресурсів та екологічних послуг;
- ✦ інституціональні розриви в системі розподілу повноважень між центром та регіонами щодо управління природними ресурсами;
- ✦ включення України в глобальну економіку як сировинної периферії;
- ✦ фінансування процесів реалізації природоохоронних проектів за залишковим принципом;
- ✦ повільне оновлення основних фондів екологічно «брудних» і потенційно небезпечних у плані техногенних надзвичайних ситуацій галузей;
- ✦ відсутність цільової спрямованості витрачання плати за спеціальне природокористування [5].

Незважаючи на системне представлення українськими вченими існуючих «вузьких місць» у регуляторному впливі на природокористувачів та обґрунтування пріоритетів удосконалення економічного механізму природокористування, нове інституціональне середовище господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу та нові глобальні тренди у природно-ресурсній і природоохоронній діяльності вимагають застосування додаткового комплексу антикризових і стимулюючих заходів, які дадуть можливість Україні поступово інтегруватися в планетарну систему використання природних ресурсів та охорони довкілля, а у вітчизняній практиці природокористування активізувати процеси ресурсозбереження й енергоефективності.

Доцільність удосконалення економічного механізму природокористування також зумовлена недосконалою структурою видатків Зведеного бюджету України на охорону навколишнього природного середовища. Прикметною рисою фінансування такого роду видатків є те, що видатки, які мають поточну спрямованість, невпинно зростають, а капітальні видатки мають у цілому тенденцію до зменшення. Зокрема, поточні видатки Зведеного бюджету України на охорону навколишнього природного середовища у 2011 р. становили 2712,2 млн грн, у 2015 р. – 3163,8 млн грн, у 2018 р. – 4293,5 млн грн, у 2020 р. – 6917 млн грн (рис. 1).

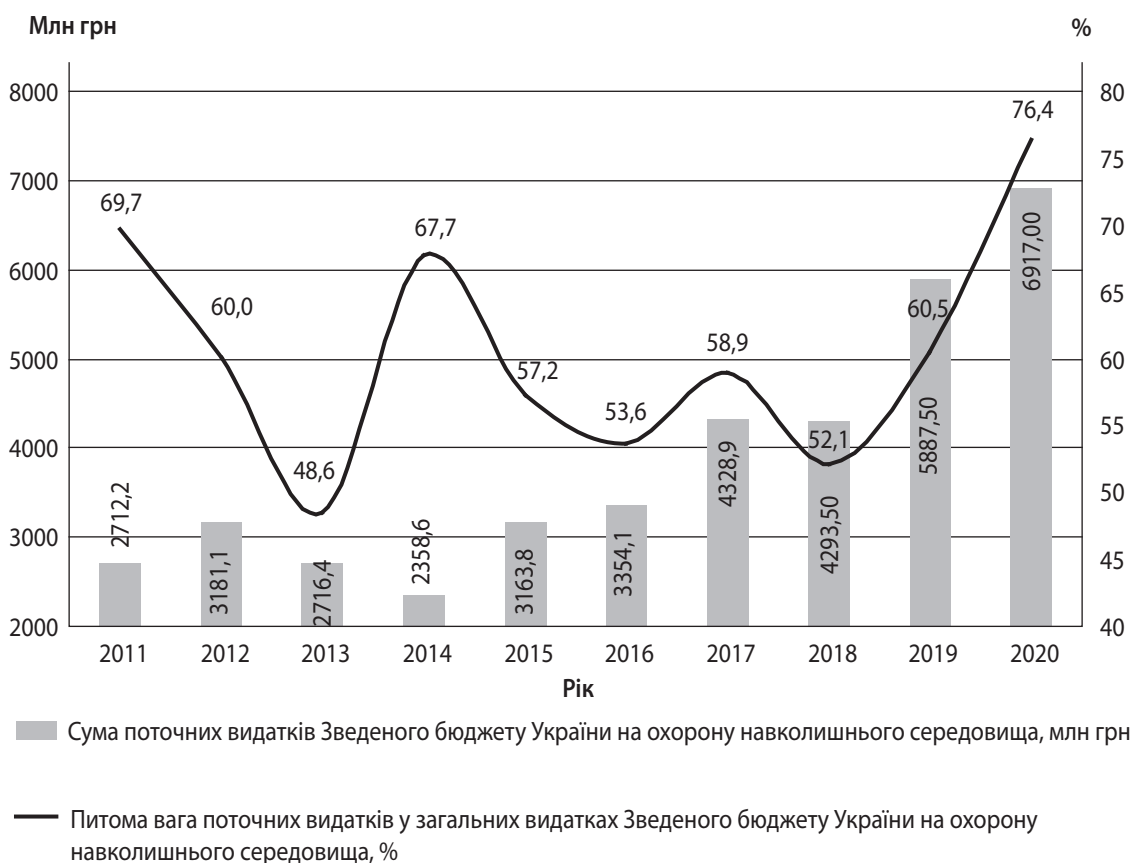
Тобто у 2020 р. порівняно з 2011 р. поточні видатки публічних бюджетів на природоохоронну ді-

яльність збільшилися у 2,5 разу. Отже, у зв'язку з інфляційно-девальваційними процесами виникла необхідність збільшити видатки на оплату праці та нарахування на заробітну плату працівників, зайнятих у публічному сегменті природоохоронної сфери. Також зростання публічних поточних видатків на охорону довкілля пов'язане зі збільшенням цін на предмети, матеріали, обладнання та інвентар, які необхідні для здійснення природоохоронної діяльності. Певний вплив на висхідну тенденцію в динаміці поточних видатків публічних бюджетів на охорону довкілля зробило також зростання вартості комунальних послуг та енергоносіїв.

Також у цілому за період 2011–2020 рр. має тенденцію до зростання питома вага поточних видатків у загальній величині видатків Зведеного бюджету України на охорону навколишнього природного середовища. У 2011 р. даний показник становив 69,7%, у 2015 р. – 53,6%, у 2018 р. – 52,1%, у 2020 р. – 76,4%. Посилення поточної спрямованості публічних природоохоронних видатків є маркером недосконаlosti економічного механізму природокористування, оскільки не вдається подолати багаторічний хронічний інвестиційний дефіцит у галузі охорони навколишнього природного середовища, і наявні в державі та територіальних громад фінансові ресурси спрямовуються на утримання й обслуговування об'єктів природоохоронної та природно-господарської інфраструктури, а не на їх модернізацію та реконструкцію.

Натомість у динаміці капітальних видатків публічних бюджетів у 2011–2020 рр. спостерігається чергування фаз зростання та падіння (рис. 2). Якщо у 2011–2013 рр. мало місце збільшення капітальних видатків на охорону довкілля, то у 2014 р. даний вид видатків різко зменшився. Зменшення капітальних природоохоронних видатків, профінансованих за рахунок коштів Зведеного бюджету України, у 2014 р. порівняно з 2013 р. склало 1754,5 млн грн. У 2015–2018 рр. спостерігалось стабільне зростання величини капітальних природоохоронних видатків. Фаза зростання у 2015–2018 рр. змінилася фазою спаду у 2019–2020 рр. Особливо прискореними темпами капітальні природоохоронні видатки зменшилися у 2020 р. порівняно з 2019 р.

Це пов'язано з тим, що значна частина коштів публічних бюджетів була спрямована на усунення пандемії коронавірусу, що звузило можливості держави та територіальних громад фінансувати проекти, пов'язані з раціональним використанням природних ресурсів, відтворенням біорізноманіття й охороною довкілля. Якщо у 2018 та 2019 рр. питома вага капітальних видатків у структурі загальної величини видатків Зведеного бюджету України на охорону навколишнього природного середовища становила відповідно 47,9% та 39,5%, то у 2020 р. вона склала 23,6%.

Рис. 1. Фінансування поточних видатків Зведеного бюджету України на охорону навколишнього середовища
 Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України.

Рис. 2. Фінансування капітальних видатків Зведеного бюджету України на охорону навколишнього середовища
 Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України.

Значний детермінуючий вплив на загальну динаміку капітальних видатків Зведеного бюджету України на охорону навколишнього природного середовища здійснило скорочення, зокрема у 2020 р., суми видатків, яка спрямовувалася на придбання основного капіталу природоохоронного спрямування (рис. 3). Придбання основного капіталу природоохоронного спрямування означає придбання обладнання та предметів довгострокового користування, капітальне будівництво, капітальний ремонт, реконструкцію та реставрацію, придбання землі та нематеріальних активів.

нинішніх умов бюджетної дефіцитності нарощення інвестиційних вливань у природоохоронну сферу на пряму пов'язане з диверсифікацією джерел фінансування проектів екологічного спрямування за рахунок інвестицій урядів іноземних держав, міжнародних фінансово-кредитних організацій і приватних підприємницьких структур. Водночас досягнення даної цілі залежить від удосконалення економічного механізму природокористування як на загальнонаціональному, так і на місцевому рівні в частині планування, фінансування та стимулювання публічних видатків на природоохоронні цілі, а також залучення фінансових ре-

Рис. 3. Фінансування видатків Зведеного бюджету України на придбання основного капіталу природоохоронного спрямування

Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України.

Водночас зменшення абсолютної величини видатків на придбання основного капіталу природоохоронного спрямування у 2020 р. порівняно з 2019 р. супроводжувалося зростанням питомої ваги даного показника в загальній сумі капітальних видатків на охорону навколишнього природного середовища, профінансованих за рахунок коштів Зведеного бюджету України. Це пов'язано з тим, що видатки на придбання основного капіталу природоохоронного спрямування у 2020 р. порівняно з 2019 р. зменшилися більш уповільненими темпами, ніж капітальні трансферти.

Показники фінансування капітальних природоохоронних видатків за рахунок коштів публічних бюджетів у 2020 р. свідчать про те, що продовжується послаблення інвестиційної спрямованості витрат на охорону навколишнього природного середовища. За

сурсів вітчизняного приватного бізнесу та іноземних інвестицій у природоохоронну сферу.

Поглиблення інституціональних трансформацій у природно-ресурсному секторі національного господарства, що зумовлено розширенням об'єктної бази ринкових відносин, вимагає фундаментального перегляду комплексу нормативно-правового забезпечення економічного механізму природокористування як у частині інституціоналізації додаткових інструментів фіскального впливу на природокористувачів, методів прямої та непрямой бюджетної підтримки природоохоронної та природо-експлуатаційної діяльності, грошово-кредитного регулювання виробничо-господарської діяльності, пов'язаної з відтворенням природно-ресурсного потен-

ціалу й охорони навколишнього природного середовища, так і в частині регламентації та стандартизації використання природної сировини та впливу на навколишнє природне середовище.

Набуває вагомого значення схвалення комплексу нормативно-правових актів, які дадуть можливість прискорити процеси документальної та реальної імплементації природоохоронних директив ЄС, що сприятиме конвергенції європейської та національної природоохоронної архітекtonіки. Додаткових імпульсів процесам інтеграції України у природоохоронну архітекtonіку ЄС надало прийняття законодавчих актів, пов'язаних з модернізацією індустрії поводження з відходами, що дасть змогу поступово вирішити проблему накопичення промислових і побутових відходів, а також підвищити результативність утилізації вторинної природної сировини та виробництва на цій основі різноманітних видів біологічного палива.

Між нормативно-правовим забезпеченням економічного механізму природокористування, з одного боку, та децентралізаційними та євроінтеграційними процесами та глобальною природоохоронною архітекtonікою і кон'юнктурою світових сировинних ринків – з іншого, існує зворотний зв'язок (рис. 4).

Поглиблення децентралізації влади та реформи місцевого самоврядування вимагає прийняття низки законодавчих і нормативних актів, які створять інституціональне підґрунтя для формування децентралізованої системи управління природними ресурсами й охороною довкілля, а також для забезпечення процесів дерегуляції в частині акумуляції в бюджетах різного таксономічного рівня рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів та екологічного податку за викиди та скиди шкідливих речовин і розміщення відходів. Також євроінтеграційні устремління України, які підтвержені нещодавнім наданням нашій країні офіційного статусу кандидата в члени ЄС, потребують законодавчого схвалення екологічних регламентів і стандартів, що діють у країнах Старого світу. Синхронізація та гармонізація екологічних регламентів і стандартів прискорять процеси входження України в європейську природоохоронну архітекtonіку, що дасть можливість залучити додаткові фінансові ресурси у сферу природокористування та забезпечити модернізацію та реконструкцію об'єктів природно-господарської та природоохоронної інфраструктури відповідно до європейських регламентів і стандартів.

Також у нормативно-правовому забезпеченні економічного механізму природокористування необхідно врахувати вимоги, які ставить перед національними урядами глобальна природоохоронна архітекtonіка, яка передбачає стимулювання виробничо-господарської та іншої діяльності, що мінімізує негативний вплив промисловості та сільськогоспо-

дарського виробництва на клімат. Це водночас вимагає перегляду виробничо-технічних умов ведення господарської діяльності, щоб обмежити емісію різного роду хімічних сполук, що призводить до посилення проявів глобального потепління. Виходячи з того, що в структурі українського експорту значну питому вагу займає сировина та продукти її первинної переробки, у нормативно-правовому забезпеченні економічного механізму природокористування необхідно врахувати вплив коливань кон'юнктури світових сировинних ринків на темпи, масштаби та пропорції природокористування в Україні. Такий вплив може бути враховано за умови, коли запровадяться різноманітні фінансові преференції для вирощування певних сільськогосподарських культур і переробки вторинної природної сировини.

Нормативно-правова база функціонування економічного механізму природокористування з урахуванням впливу децентралізації, євроінтеграції, глобальної природоохоронної архітекtonіки та кон'юнктури світових сировинних ринків здійснює безпосередній вплив на сферу природокористування, зокрема на публічний і корпоративний сектори, а також на сектор домашніх господарств. Такий вплив передбачає встановлення комплексу лімітів, обмежень, стандартів і регламентів стосовно використання окремих видів сировини та несировинних користностей, величини техногенного впливу на навколишнє природне середовище, зокрема щодо утворення, захоронення, знешкодження та рециклінгу відходів.

Публічний сектор природокористування охоплює державний і комунальний сегменти, які представлені об'єктами природоохоронної та природно-господарської інфраструктури, що забезпечує відновлення та відтворення природних ресурсів, утилізацію відходів, очищення зворотних вод, захист і охорону ґрунтових і підземних вод та ґрунтів, збереження та примноження біорізноманіття. Лівова частка бюджетного фінансування спрямовується якраз на утримання об'єктів природоохоронної та природно-господарської інфраструктури, зокрема на утримання природно-заповідних територій. Частина коштів спрямовувалася на оплату праці апарату природно-ресурсних і природоохоронних міністерств і відомств, а також їх регіональних підрозділів і на здійснення наукових досліджень. На бюджетному утриманні знаходиться мережа загальнодержавних і міжгосподарських гідротехнічних споруд, яка забезпечує регулювання міжрегіонального перерозподілу річкового стоку. Комунальний сектор представлений техніко-технологічною базою систем водопостачання та водовідведення, зокрема очищення зворотних вод, а також індустрією розміщення та утилізації відходів. Основною статтею фінансового забезпечення комунальної природно-господарської та природоохоронної інфраструктури виступають кошти місце-

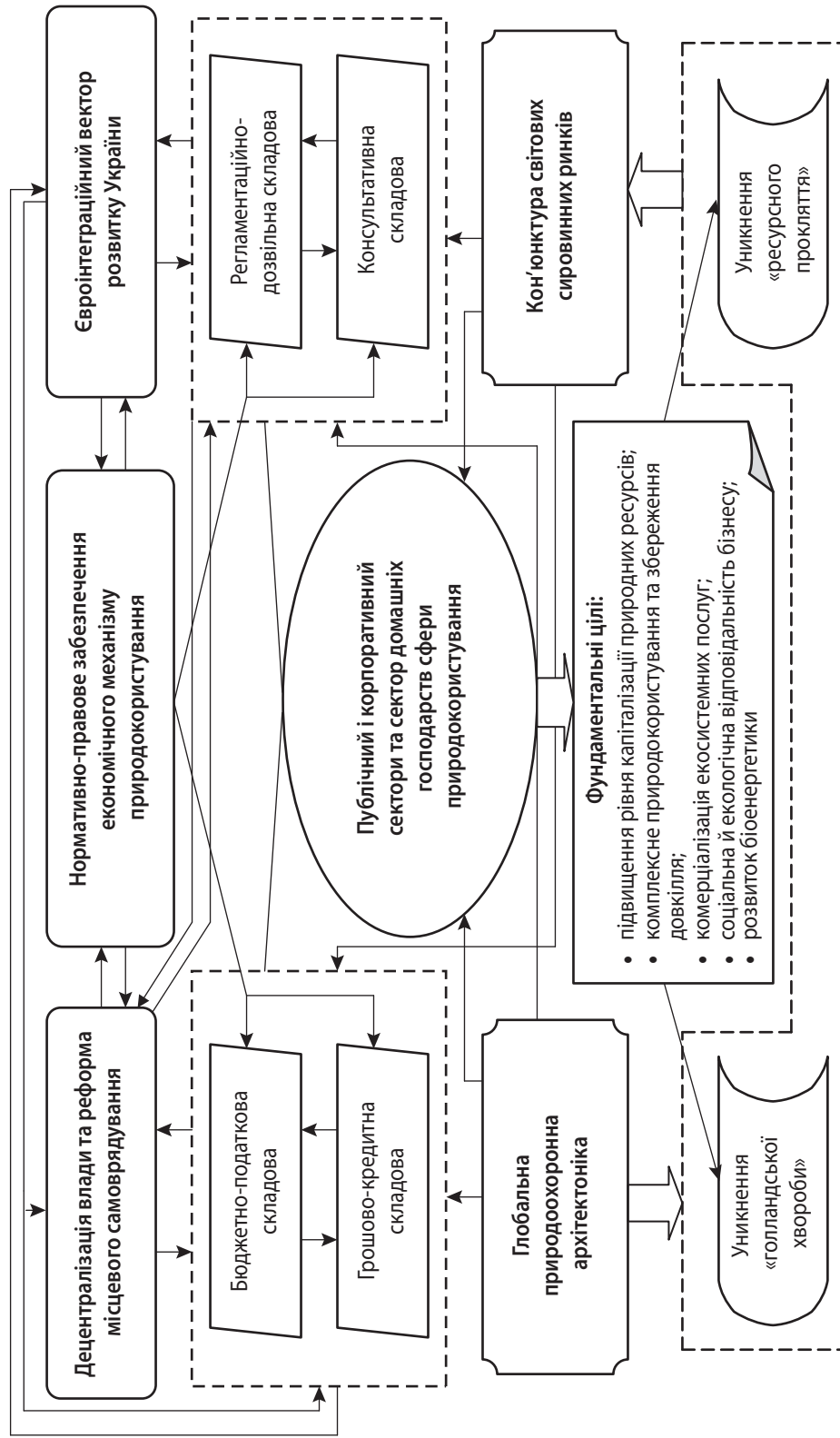

Рис. 4. Економічний механізм природокористування в глобальному та національному інституціональному середовищі

Джерело: розроблено Медінською Н. В.

вих бюджетів, передусім кошти бюджетів місцевого самоврядування.

Децентралізація влади та реформа місцевого самоврядування значно розширили спектр прав і повноважень територіальних громад у частині раціоналізації використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища, що потребує нарощення асигнувань на дані цілі з бюджетів місцевого самоврядування. Аналіз основних тенденцій використання коштів місцевих бюджетів на охорону навколишнього середовища за роки поглиблення децентралізації показує, що реального стабільного нарощення видатків місцевих публічних фінансових фондів не спостерігається. Тобто децентралізація влади поки не забезпечила реального зростання обсягів фінансування природоохоронної та природно-господарської діяльності за рахунок коштів бюджетів ОТГ. Створення надійної бази для збільшення обсягів фінансування природоохоронних заходів залежить від збільшення частки рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів та екологічного податку за забруднення навколишнього природного середовища, яка концентруватиметься в бюджетах місцевого самоврядування.

Корпоративний сектор сфери природокористування представлений об'єктами природоохоронної та природно-господарської інфраструктури виробничих підприємств приватної форми власності. Саме в цьому секторі залучається до господарського обігу значна частина природної сировини та використовуються у відтворювальному процесі територіальні ресурси. Держава на динаміку використання природної сировини й охорони довкілля в корпоративному секторі, як правило, може впливати опосередковано, через спеціальний режим оподаткування та створення умов для пільгового кредитування екологічних проєктів. Зокрема, держава може запроваджувати фінансові преференції для суб'єктів господарювання, які реалізують проєкти екологізації виробництва готової продукції, утилізації вторинної природної сировини, використання органічних технологій, виробництва різноманітних видів біологічного палива. Світова практика екологізації свідчить, що без застосування державою методів та інструментів стимулювання процесів ресурсозбереження й енергоефективного природокористування в корпоративному секторі національного господарства забезпечити прийнятні темпи імплементації кращих практик здійснення природоохоронної діяльності надто проблематично.

Вагоме значення для масового впровадження ресурсозберігаючих та енергозберігаючих технологій у систему відтворювальних пропорцій має вдосконалення інструментально-методологічного забезпечення економічного механізму природокористування в частині стимулювання домашніх господарств стосовно екологізації господарських процесів

та раціоналізації використання природної сировини та несировинних корисностей, що продукуються природними комплексами. Спектр інструментів та методів прямої та непрямої бюджетної підтримки домашніх господарств, які реалізують природоохоронні проєкти, має доповнюватися налагодженням процесу консультування як щодо використання «зелених» технологій, так і щодо можливості отримання під такі проєкти фінансових ресурсів як публічного, так і приватного секторів. Саме відсутність консультативної підтримки в останні роки не дала можливості прискорити процеси активізації екологічного підприємництва в секторі домашніх господарств, що має важливе значення для соціально-економічного піднесення сільських ОТГ.

Удосконалення економічного механізму природокористування через внесення відповідних змін і доповнень у нормативно-правову базу та в практику регуляторного впливу на природокористувачів має також передбачати реалізацію для публічного, корпоративного секторів, а також для сектора домашніх господарств комплексу фундаментальних цілей. Кожна фундаментальна ціль може охоплювати ряд підцілей, які визначаються специфікою використання конкретного виду природної сировини та регіональними особливостями природокористування. Однією із основних фундаментальних цілей удосконалення економічного механізму природокористування є забезпечення підвищення рівня капіталізації природних ресурсів, оскільки на сьогодні переважна їх більшість є недокапіталізованою, що звужує базу стягнення рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів, і в результаті бюджети різних економічних рівнів не доотримують значні суми надходжень. Більше того, недокапіталізованість природної сировини створює умови для присвоєння корпоративними структурами лівової частки природно-ресурсної ренти, що не забезпечує її еквівалентного перерозподілу між державою та підприємницьким сектором. Також недокапіталізованість природної сировини звужує можливості держави та ОТГ щодо формування спеціальних фондів у структурі публічних бюджетів для відновлення та відтворення природно-ресурсної бази соціально-економічного розвитку.

В нинішніх умовах, коли загострюється проблема виснаження окремих видів природної сировини та постає завдання формування ресурсної бази розвитку господарського комплексу в середньостроковій перспективі, на порядку денному постала проблема забезпечення комплексного природокористування. Тобто мова йде про використання не лише кондиційної матеріально-речової субстанції природної сировини, але і некондиційної сировини, а також вживаних відходів. Комплексне природокористування буде забезпечуватиметься лише при умові, що природокористувачі будуть зацікавлені перевести різноманітні

фази продуктових ланцюгів на принципі комплексності, щоб звести до мінімуму внутрішньоцехові втрати сировини, непродуктивне використання ресурсної бази, нецільове використання вживаної природної сировини.

З огляду на це варто суттєво урізноманітнити методи та інструменти стимулювання процесів комплексного використання природної сировини як у публічному та корпоративному секторах, так і в секторі домашніх господарств. В умовах децентралізації місцеве самоврядування має ініціювати створення відповідних фінансових фондів для інвестиційного забезпечення процесів ресурсозбереження та комплексного використання природної сировини в комунальному секторі, а також для стимулювання ресурсозберігаючих процесів в інших секторах національної економіки. За рахунок підвищення комплексності природокористування в окремих ОТГ реалістичним варто розглядати сценарій суттєвого нарощення виробництва додаткових обсягів біологічного палива на основі утилізації вторинної природної сировини, що зменшить потребу у викопних вуглеводнях і, відповідно, знизить рівень затратності утримання опалювальних систем.

За умов дефіцитності ліквідної природної сировини актуалізується проблема комерціалізації екосистемних послуг, що також визначається як фундаментальна ціль удосконалення економічного механізму природокористування. Природні комплекси продукують широкий спектр екосистемних послуг, котрі мають цінне водорегулююче, ґрунтозахисне, агролісомеліоративне, гідромеліоративне, фітомеліоративне, рекреаційне, берегоукріплювальне значення та можуть відігравати вагомую роль у структурній перебудові місцевої економіки через розширене відтворення галузей рекреаційної індустрії, інтеграцію сільського та лісового господарства, рекреаційне лісокористування та рекреаційне водокористування, збереження та примноження біорізноманіття в контексті розвитку «зеленого» та сільського туризму. Результативна комерціалізація екосистемних послуг дасть змогу забезпечити прийнятні рівні соціально-економічного піднесення окремих ОТГ в умовах дефіцитності ліквідної природної сировини.

Навіть за умови результативної імплементації кращих практик регуляторного впливу на природокористувачів ряд фундаментальних цілей удосконалення економічного механізму природокористування не буде досягнуто, якщо не інституціоналізуються базові засади соціальної й екологічної відповідальності бізнесу. Тому соціальна й екологічна відповідальність бізнесу розглядається як фундаментальна ціль розроблення сучасного типу економічного механізму природокористування. Виходячи з того, що у природно-ресурсному секторі велика кількість суб'єктів виробничо-господарської діяльності представляє пу-

блічний сектор, держава може безпосередньо за допомогою цільових установок і консультувань орієнтувати цих природокористувачів на дотримання загально визначених принципів соціальної й екологічної відповідальності в контексті як збереження біорізноманіття, так і підвищення ефективності використання природної сировини у відтворювальному процесі, що дасть змогу поліпшити матеріальний добробут робітників, зайнятих на підприємствах природно-ресурсного сектора.

У теперішній час, коли енергетична самодостатність виступає запорукою національної безпеки країни, зменшення обсягів імпорту мінерального палива стає важливим завданням державної економічної політики. Зменшення потреби в імпорті мінеральних палив залежить від розвитку української біоенергетики, яка функціонує на основі використання матеріально-технічної субстанції відновних природних ресурсів та вторинної природної сировини. Розвиток біоенергетики як фундаментальна ціль удосконалення економічного механізму природокористування має отримати всебічне сприяння з боку держави як у плані надання прямої фінансової допомоги, так і через непрямий вплив. Лише за таких умов створяться привабливі умови для приватних інвестицій, і розвиток біоенергетики набуде необхідних масштабів.

При підборі методів, інструментів та важелів регуляторного впливу на природокористувачів необхідно враховувати особливості та складові децентралізації влади, зокрема децентралізації системи управління природними ресурсами й охорони навколишнього природного середовища, щоб максимальною мірою використати потенціал делегування повноважень і дерегуляції при формуванні фінансів природокористування.

Тобто розширення повноважень регіональних органів державної влади та органів місцевого самоврядування щодо володіння, користування та розпоряджання природними ресурсами та асиміляційним потенціалом територій дасть змогу розширити базу наповнення місцевих бюджетів, зокрема за рахунок збільшення надходжень рентної плати за спеціальне природокористування, екологічного податку за забруднення навколишнього природного середовища, штрафів за порушення природоохоронного законодавства.

Завершення процесу створення об'єднаних територіальних громад (ОТГ) та передача земель сільськогосподарського призначення державної власності поза межами населених пунктів у комунальну власність створюють надзвичайно сприятливий територіальний і ресурсний базис для соціально-економічного піднесення територіальних утворень. ОТГ отримують можливість на новій інституціональній основі забезпечити використання місцевого природно-ресурсного потенціалу, зокрема через створення ко-

мунальних підприємств, що спеціалізуються на природно-ресурсній і природоохоронній діяльності.

Переплетіння фінансової, адміністративної та інституціональної децентралізації стосовно користування, володіння та розпоряджання природними ресурсами вимагає формування сучасної децентралізованої моделі управління природними ресурсами, яка охоплюватиме фіскальну дерегуляцію, інституціоналізацію нових організаційно-правових форм природно-ресурсного та природоохоронного підприємництва, а також інструментарій бюджетної підтримки місцевих ініціатив у частині раціоналізації використання природних ресурсів, ресурсозбереження й енергоефективності.

Вагомим чинником, який детермінує набір методів, інструментів та важелів вітчизняного економічного механізму природокористування, є модернізована протягом останніх років глобальна природоохоронна архітектоніка, яка охоплює комплекс відносин між національними державами в рамках міжнародних природоохоронних конвенцій і формує набір імперативів для національних урядів відносно боротьби з кліматичними змінами, використання окремих видів природної сировини та модернізації сфери поводження з відходами. Фактично сьогодні основу глобальної природоохоронної архітектоніки формують Нова кліматична угода та Глобальні цілі сталого розвитку, затверджені ООН. Імплементация пріоритетів, викладених у резолюції Нової кліматичної угоди (підписана у м. Глазго (Шотландія) у листопаді 2021 р.), та Глобальних цілей сталого розвитку, безпосередньо пов'язаних зі сферою господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу та охорони довкілля, дасть змогу у вітчизняній сфері природокористування поступово відходити від феномену «голландської хвороби» та синдрому «ресурсного прокляття» [2].

Третім важливим чинником, який має бути врахований при створенні інституціонального підґрунтя економічного механізму природокористування, є євроінтеграція. Надання Україні статусу кандидата в члени ЄС також вимагає прискорення процесів стосовно імплементации природоохоронних директив Європейського Союзу. Вагомою складовою конвергенції екологічної політики ЄС та екологічної політики України має стати імплементация у вітчизняну практику основних пріоритетів Єдиної сільськогосподарської політики Європейського Союзу, що дасть можливість надати додаткові імпульси екологізації сільськогосподарського виробництва, зокрема через розвиток органічного землеробства й органічного тваринництва, та наростити потужності лісовідновлення та лісовідтворення.

Нинішня ситуація у сфері природокористування вимагає інституціоналізації економічного механізму природокористування на різних таксономічних

рівнях. Тобто необхідним є створення економічного механізму природокористування на загальнонаціональному, регіональному, місцевому та локальному рівнях. Концентрація різноманітних видів природної сировини та наявність асиміляційного потенціалу на територіях, підпорядкованих ОТГ, дають можливість залучити додаткові резерви для соціально-економічного піднесення без надмірних капітальних вкладень у генерування інноваційних технологій. Водночас необхідним є вибір сучасних форм залучення природної сировини та асиміляційного потенціалу у відтворювальний процес, що дасть можливість збільшити виробництво продукції з високою доданою вартістю та дати імпульс для розвитку суміжних галузей.

Економічний механізм природокористування нового типу має охоплювати модернізовані бюджетно-податкову, грошово-кредитну, консультативну та регламентаційно-дозвільну складові. Тобто вдосконалений економічний механізм природокористування повинен забезпечувати дієве та цільове використання на природоохоронні та природооблаштувальні цілі акумульованих у публічних бюджетах рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів та екологічного податку за забруднення навколишнього природного середовища.

Виокремлення перерахованих складових базуються на припущенні про те, що ефективність застосування бюджетно-податкових і грошово-кредитних інструментів регуляторного впливу на природокористувачів залежить від уникнення асиметричності інформації для різних категорій природокористувачів, що досягається за умови донесення повної інформації про можливість отримання різного роду преференцій, а також від своєчасності отримання дозвільних документів на здійснення природно-господарської та природоохоронної діяльності та забезпечення відповідності діяльності вимогам складових екологічного менеджменту (екологічне маркування, екологічна сертифікація, екологічна регламентація та екологічна стандартизація).

ВИСНОВКИ

Глобальні тренди господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу й охорони навколишнього природного середовища значною мірою детермінують формування національних моделей регуляторного впливу на діяльність природокористувачів. В умовах України імплементация кращих практик регулювання процесів залучення природної сировини та асиміляційного потенціалу екосистем у відтворювальний процес вимагає формування сучасного економічного механізму природокористування як логічного поєднання значного набору методів, інструментів та важелів бюджетно-податкового, грошово-кредитного та консультативно-дозвільного впливу на процеси господарського освоєння природно-

ресурсного потенціалу, зокрема використання продуктивних природними біогеоценозами екосистемних послуг, а також на процеси охорони навколишнього природного середовища (збереження біорізноманіття, утилізація вторинної природної сировини, захист водного та повітряного простору, відтворення й охорона земельно-ресурсного потенціалу).

Дослідження показали, що першочергового значення набуває формування нормативно-правового забезпечення економічного механізму природокористування в частині модернізації бюджетно-податкової, грошово-кредитної, регламентаційно-дозвільної та консультативної складових. При вдосконаленні економічного механізму природокористування доцільно враховувати необхідність диференціації методів, інструментів та важелів впливу на суб'єктів публічного, корпоративного секторів, а також сектора домашніх господарств сфери природокористування.

В умовах посилення глобального впливу, зокрема процесів, пов'язаних з формуванням нової глобальної природоохоронної архітектури, кон'юнктури світових сировинних ринків та євроінтеграції, а також впливу децентралізаційних процесів на темпи, масштаби та пропорції господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу й охорону довкілля, фундаментальними цілями вдосконалення економічного механізму природокористування на загальнонаціональному рівні та на рівні територіальних громад мають бути: підвищення рівня капіталізації природних ресурсів; комплексне природокористування та збереження довкілля; комерціалізація екосистемних послуг; соціальна та екологічна відповідальність бізнесу; розвиток біоенергетики. ■

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабміндра Д. І., Овчаренко А. В., Маліновська Є. І., Чупилка Д. О. Державне управління природними ресурсами України. *Вісник Запорізького національного університету. Серія «Економічні науки»*. 2017. № 2. С. 62–68. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/291011.pdf>
2. Голян В. А. Економічна криза в Україні: феномен «голландської хвороби» та рецидив «ресурсного прокляття». *Економіка та держава*. 2016. № 7. С. 4–15. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/7_2016/3.pdf
3. Карпук А. І., Миклуш Т. С., Дзюбенко О. М. Організаційно-економічне забезпечення комплексного природокористування на муніципальному рівні: інвестиційно-фінансові аспекти. *Економіка та держава*. 2018. № 9. С. 11–18. DOI: 10.32702/2306-6806.2018.9.11
4. Кривень О. В. Формування економічного механізму збалансованого природокористування в контексті Екологічної Конституції Землі. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2009. Вип. 19.14. С. 203–210. URL: https://nv.nltu.edu.ua/Archive/2009/19_14/203_Kry.pdf
5. Кушнір С. Трансформація природно-ресурсної сфери: передумови, проблеми та пріоритети. *Економіст*. 2012. № 7. С. 55–57.

6. Патицька Х. Фінансово-економічний потенціал територіальних громад: механізми функціонування та активізації: монографія. Львів, 2019. 209 с.
7. Соколова Н. М., Пархоменко Н. Г. Роль природоресурсних платежів в умовах сталого економічного розвитку України. *Ефективна економіка*. 2021. № 12. DOI: 10.32702/2307-2105-2021.12.95
8. Хвесик М. А., Бистряков І. К., Клиновий Д. В. Фінансово-економічний механізм капіталізації природних ресурсів об'єднаної територіальної громади. *Фінанси України*. 2018. № 4. С. 19–40. URL: https://finukr.org.ua/docs/FU_18_04_019_uk.pdf

REFERENCES

- Babmindra, D. I. et al. "Derzhavne upravlinnia pryrodnyumy resursamy Ukrainy" [State Department of Natural Resources of Ukraine]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Seriya «Ekonomiczni nauky»*, no. 2 (2017): 62-68. <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/291011.pdf>
- Holian, V. A. "Ekonomiczna kryza v Ukraini: fenomen «hollandskoi khvoroby» ta retsydyv «resursnoho proklyattia»" [Economic Meltdown in Ukraine: The Phenomenon of "Dutch Disease" and the Relapse of "Resource Curse"]. *Ekonomika ta derzhava*, no. 7 (2016): 4-15. http://www.economy.in.ua/pdf/7_2016/3.pdf
- Karpuk, A. I., Myklush, T. S., and Dziubenko, O. M. "Orhanizatsiino-ekonomichne zabezpechennia kompleksnoho pryrodokorystuvannia na munitsypalnomu rivni: investytsiino-fiskalni aspekty" [Organizational and Economic Support for Integrated Nature Management at the Municipal Level: Investment and Fiscal Aspects]. *Ekonomika ta derzhava*, no. 9 (2018): 11-18. DOI: 10.32702/2306-6806.2018.9.11
- Khvesyuk, M. A., Bystriakov, I. K., and Klynoviy, D. V. "Finsanovo-ekonomichnyi mekhanizm kapitalizatsii pryrodnykh resursiv obiednanoi terytorialnoi hromady" [Financial and Economic Mechanism of Capitalization of Natural Resources of the United Territorial Community]. *Finansy Ukrainy*, no. 4 (2018): 19-40. https://finukr.org.ua/docs/FU_18_04_019_uk.pdf
- Kryven, O. V. "Formuvannia ekonomichnoho mekhanizmu zbalansovanoho pryrodokorystuvannia v konteksti Ekolohichnoi Konstytutsii Zemli" [Forming the Economic Mechanism of Ecologically Sustainable Nature Using in the Context of Ecological Constitution of Earth]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*, iss. 19.4 (2009): 203-210. https://nv.nltu.edu.ua/Archive/2009/19_14/203_Kry.pdf
- Kushnir, S. "Transformatsiia pryrodno-resursnoi sfery: peredumovy, problemy ta priorytety" [Transformation of the Natural Resource Sphere: Prerequisites, Problems and Priorities]. *Ekonomist*, no. 7 (2012): 55-57.
- Patytska, Kh. *Finansovo-ekonomichnyi potentsial terytorialnykh hromad: mekhanizmy funktsionuvannia ta aktyvizatsii* [Financial and Economic Potential of Territorial Communities: Mechanisms of Functioning and Activation]. Lviv, 2019.
- Sokolova, N. M., and Parkhomenko, N. H. "Rol pryrodoresursnykh platezhiv v umovakh staloho ekonomichnoho rozvytku Ukrainy" [The Role of Natural Payments in the Conditions of Sustainable Economic Development of Ukraine]. *Efektivna ekonomika*, no. 12 (2021). DOI: 10.32702/2307-2105-2021.12.95